

Простір як складник міфопоетичної моделі світу українських господарських замовлянь

Українські господарські замовляння є важливим джерелом дослідження міфологічної моделі світу. Простір – одна з її базових категорій.

Учені, звертаючись до різних міфологічних систем і фольклорних жанрів, виділяють такі аспекти простору, як фрагментарність («клаптиковий характер»), концентричність, міфічність (сакральність) та історичність (профанність), безструктурність і реальність тощо (Т. А. Агапкина, В. Топоров, Ю. Лотман, Т. Цив'ян та ін.).

Однією з найважливіших опозицій у міфологічній моделі світу є опозиція *свій – чужий*. Це протиставлення яскраво виявляється як у текстах українських замовлянь узагалі, так і господарських зокрема, де чітко виокремлюються три просторові рівні: чужий верхній (позитивний та негативний), чужий нижній (негативний), а також простір свій (людський).

Простір у текстах українських господарських замовлянь в основному густо населений. У вищому позитивному просторі мешкають небесні сили: а) християнські персонажі (Бог, Богородиця, Христос, архангели, святий Юрій, святий Зосим, святий Олексій, святий Миколай та інші); б) персоніфіковані небесні світила (зорі, місяць). Чужий негативний – це, як правило, місце перебування зміїних царя і цариці. Представниками середнього (людського) простору є суб'єкти замовлянь – виголошувач замовного тексту та сільськогосподарські тварини, що потребують допомоги та захисту (бджоли, корови, воли, коні). Чужий нижній простір характеризується відсутністю життя, сюди відсилаються хвороби, нечисть, усе лихе.

Людський простір у господарських замовляннях має такі основні локуси: сад, город, двір, поле, пасіка, господарські приміщення. Зазвичай указівка на місце виголошення та дії замовляння міститься не в самому замовному тексті, а в коментарях до нього. *Свій* простір є замкненим апотропеїчним простором, вихід за його межі розцінюється як небезпечний. Межевими локусами

в текстах господарських замовлянь найчастіше є *колодязь* (*криниця*), *берег*.

Як зазначалося вище, чужий нижній простір характеризується відсутністю будь-якого руху, звуку, світла і знаходиться за пісками, лісами, морями, горами:

...Буйні вітри! Візьміть ви цю хмару на свої тонкі крила, занесіть її за окіан-море, за теплі води, за круті гори, за жовті піски» (Ви, зорі – зориці...: українська народна магічна поезія).

У текстах українських господарських замовлянь у глухій, нелюдній місці найчастіше відсилають несприятливі для господарства природні явища (град, дощ), а також хвороби та напасті, що спіткали худобу (це пов'язано з уявленням, що хвороби спричиняє нечиста сила, яка мешкає в таких віддалених, пустинних, непридатних для нормального життя локусах). Тож часто уживаною є формула відсилання, яку можна представити такою структурною схемою: предикат + обставина місця. Для неї властивим є вживання дієслів зі значенням руху (*«іди»*, *«піді»*, *«зникни»*) переважно в другій особі однини або множини наказового способу:

... піді на мхи, на болота, де і голос християнський не заходить (Ви, зорі — зориці...: українська народна магічна поезія).

Підкреслення спустошеності, мертвості чужого негативного простору дає підстави вважати його антиподом «нормального» людського простору.

Вищий позитивний простір найперше пов'язаний з добродійними надприродними силами (Бог, Богородиця, святі), постійними атрибутами яких є *білий* (*сивий*) *кінь*, *червоний кінь* (*сідло*, *стремена*, *меч*), *золотий меч* (*сідло*, *ціпок*). Червоний та золотий кольори речей указують на належність їх власників до вищого надприродного світу, епітет *білий* підкреслює святість і чистоту вищих істот, які приходять на допомогу людині. Образи святих часто постають як лімінальні, перехідні, здатні прийти на допомогу, зарадити біді, а то й забрати хвороби із собою:

Іхав св. Юрій на червоному коні, кінь червоний, сідло червоне, стремна червоні, червоний меч та зняв народжений, благословенний корові пристріг... (Ви, зорі – зориці...: українська народна магічна поезія).

Тому мотив шляху є одним з провідних у текстах українських господарських замовлянь. Особлива увага прикута, з одно-

го боку, до початку та кінця дороги, з другого боку, до переходів-меж. Такими межами в текстах господарських замовлянь виступають переважно золоті та срібні мости, на яких відбувається акт зцілення худоби вищими істотами. Також вищий позитивний простір пов'язаний із персоніфікованими небесними світилами, до яких звертаються по допомогу:

Зорі-зірниці... станьте мені в помочі од всякої немочі!... (Ви, зорі – зориці...: українська народна магічна поезія).

Змія в господарських замовляннях «діє» у вищому негативному світі. Вона найчастіше сидить на гілках верби, у гнізді на дубі чи соколиному гнізді на чорному яворі, що підтверджує перебування її на вищих рівнях світобудови:

...У сьним мори стоить чорный явир, на явори соколове гнзздо;
в тому гнззди гадына Тетяна... (Українці: народні вірування, повір'я, демонологія).

Центр сакрального простору найчастіше позначається в українських господарських замовляннях світовим деревом (це може бути *груша*, *верба*, *дуб*, *явір*), святою горою (*Сіянська (Осіянська) гора*), інколи островом (*острівБуян*).

Системний опис господарських замовлянь, зокрема дослідження лексем із просторовою семантикою, є необхідним для з'ясування їх особливостей як феноменів української народної культури.